

iccacc

<https://iccacc.ir>
info@iccacc.ir

اولین کنفرانس بین‌المللی فرهنگ، هنر و خلاقیت‌های معاصر

The first International Conference on
Culture, Art, and Contemporary Creativities
(ICCACC)

March 17, 2026 GEORGIA

۲۶ اسفند ماه ۱۴۰۴

مطالعه شواهدی از زیورآلات چوبی در ادوار تاریخی ایران

زهره‌علی اکبرزاده

دانشجوی کارشناسی هنر اسلامی - گرایش چوب، دانشکده هنرهای صناعی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.

Zahraaliakbarzade185@gmail.com

معصومه زمانی سعدآبادی

دکتری تخصصی تاریخ تطبیقی و تحلیلی هنر اسلامی، گروه مطالعات عالی هنر، دانشکده هنرهای تجسمی، دانشکده‌گان هنرهای زیبا، دانشگاه

تهران، تهران، ایران. مدرس دانشگاه.

Masoumeh.zamani@ut.ac.ir

چکیده

زیورآلات، فراتر از کارکرد صرفاً تزئینی، همواره به مثابه زبان بصری جوامع انسانی عمل کرده‌اند و مطالعه آن‌ها می‌تواند به بازسازی بخشی از تاریخ هنر زیورسازی و مواد آلی در ایران بینجامد. با وجود مطالعات گسترده روی زیورآلات فلزی و سنگی، پژوهش‌های مرتبط با زیورآلات چوبی محدود بوده و شواهد مستقیم آن به دلیل فسادپذیری چوب در لایه‌های باستانی نادر است. این پژوهش با هدف بررسی نظام‌مند و جامع بر شواهد پراکنده، نادر و استثنایی زیورآلات چوبی کشف شده در ادوار مختلف تاریخی ایران و اهمیت آن در روشن ساختن بخش مغفولی از تاریخ هنر و تأکید بر توجه به جایگاه چوب در زیورسازی در راستای پاسخ به این پرسش اساسی برآمده است که چگونه می‌توان بر پایه شواهد تاریخی، باستان‌شناسی و هنری، حضور و نقش زیورآلات چوبی را در ادوار مختلف تاریخ هنر ایران تبیین کرد؟ روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و شیوه گردآوری داده‌ها از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و منابع معتبر اینترنتی است. یافته‌ها و نتایج نشان می‌دهد که اگرچه نمونه‌های سالم و مستقیم زیورآلات چوبی به دلیل ماهیت فسادپذیر این ماده به‌ندرت در لایه‌های باستانی ایران باقی مانده‌اند، اما مجموعه‌ای از شواهد مستقیم محدود، داده‌های غیرمستقیم باستان‌شناختی، منابع مکتوب تاریخی، نقوش برجسته و تداوم سنت‌های چوب‌کاری در دوره‌های اسلامی، حاکی از حضور مستمر و معنادار چوب در ساخت اشیای زینتی و زیورآلات کوچک است. بررسی یافته‌های محوطه‌های باستانی و شواهد مرتبط با سنت کهن مهره‌سازی نشان می‌دهد که قابلیت‌های فنی و زیباشناختی چوب از دوران پیشاتاریخ شناخته شده و به‌عنوان ماده‌ای سبک، در دسترس و قابل پرداخت در کنار دیگر مواد آلی و معدنی مورد استفاده قرار می‌گرفته است. همچنین تحلیل تکنیک‌های هنر چوب نظیر خاتم، معرق و منبت در دوره‌های اسلامی، بیانگر وجود دانش فنی و مهارت لازم برای تولید زیورآلات چوبی ظریف و ترکیبی است.

واژگان کلیدی: هنرهای سنتی ایران، هنر چوب، هنر زینتی، زیورآلات چوبی.

iccacc

<https://iccacc.ir>
info@iccacc.ir

اولین کنفرانس بین‌المللی فرهنگ، هنر و خلاقیت‌های معاصر

The first International Conference on
Culture, Art, and Contemporary Creativities
(ICCACC)

March 17, 2026 GEORGIA

۲۶ اسفند ماه ۱۴۰۴

مقدمه

ایران سرزمینی با تمدنی چند هزار ساله و یکی از کهن‌ترین مراکز تمدنی جهان است که پیشینه تاریخی آن به بیش از هفت هزار سال پیش باز می‌گردد. این سرزمین از دوران پیش‌آرایی تا عصر مدرن، شاهد شکل‌گیری و شکوفایی فرهنگ‌ها، امپراتوری‌های بزرگ و فراز و نشیب‌های تاریخی متعددی بوده است. زیورآلات، به‌عنوان یکی از برجسته‌ترین جلوه‌های هنر و زیباشناسی انسانی، همواره نقش مهمی در شناخت فرهنگ، باورها، ساختار اجتماعی و ذوق هنری جوامع ایفا کرده‌اند. در ایران نیز، به‌عنوان یکی از کهن‌ترین حوزه‌های تمدنی جهان، زیورآلات در اشکال و مواد گوناگون، بازتابی از جایگاه اجتماعی، باورهای مذهبی و سلیقه‌های هنری اقوام مختلف بوده‌اند. با این حال، بیشتر پژوهش‌های باستان‌شناسی و تاریخی مرتبط با زیورآلات ایرانی، عمدتاً بر نمونه‌های ساخته‌شده از مواد بادوام و گران‌بها همچون طلا، نقره، برنز و سنگ‌های قیمتی تمرکز داشته‌اند. این در حالی است که استفاده از مواد آلی نظیر چوب، استخوان، صدف و عاج نیز بخش قابل توجهی از هنر زیورسازی را تشکیل داده است. چوب، به دلیل ویژگی‌های فیزیکی خاص خود از جمله تجزیه‌پذیری بالا در شرایط محیطی مرطوب یا خاکی، به‌ندرت در لایه‌های باستانی به‌صورت سالم باقی مانده و از همین‌رو شواهد مستقیم زیورآلات چوبی در ایران باستان بسیار محدود است. با وجود این، بررسی متون تاریخی، نقوش برجسته، تصاویر هنری و همچنین تداوم هنرهای چوبی همچون خاتم‌کاری، منبت‌کاری و ... در دوره‌های اسلامی نشان می‌دهد که چوب، علاوه بر کارکردهای معماری و کاربردی، در عرصه تزئینی و زیورگونه نیز حضور داشته است. از این منظر، مطالعه شواهد نشانه‌های مستقیم و غیرمستقیم زیورآلات چوبی در ادوار مختلف تاریخی ایران می‌تواند به روشن شدن بخش مغفول‌مانده از تاریخ هنر و صنایع دستی این سرزمین بینجامد. اهداف این پژوهش شامل شناسایی شواهد تاریخی، باستان‌شناسی و هنری مرتبط با کاربرد چوب در زیورآلات، تحلیل نقش و جایگاه این ماده در مقایسه با دیگر مواد همچون فلز، سنگ و استخوان در هنر زیورسازی و تأکید بر اهمیت مطالعه مواد آلی در باستان‌شناسی و هنر ایرانی است. بر این اساس، پرسش اصلی پژوهش چنین مطرح می‌شود: چگونه می‌توان بر پایه شواهد تاریخی و هنری، حضور و نقش زیورآلات چوبی را در ادوار مختلف تاریخ ایران تبیین کرد؟ مسئله محوری این پژوهش، نبود شناخت کافی از جایگاه چوب در ساخت زیورآلات و چگونگی بازسازی نقش آن در هنرهای زینتی ایران است؛ مسئله‌ای که پرداختن به آن می‌تواند بخشی از حلقه مفقود شده تاریخ هنر چوب در ایران را روشن سازد.

پیشینه تحقیق

پیشینه تحقیق حاضر به بررسی مطالعات انجام شده در حوزه زیورآلات چوبی، به مرور و تحلیل یافته‌های پژوهش‌های پیشین می‌پردازد. منصور کلاه‌کج، معصومه صدیر و زهرا راستی (۱۴۰۳) در مقاله‌ای با عنوان "مردم‌نگاری زیورآلات یک‌صد سال اخیر شوشتر با رویکرد چند فرهنگی" در نشریه هنرهای صناعی ایران، زیورآلات و چگونگی شکل‌گیری رویکرد چند فرهنگی در صنایع دستی این شهر و چیستی زیورآلات ساخته شده در این بستر، شناخت تزیینات و معناهای مشترک فرهنگی جامعه ایرانی نهفته در زیورآلات این منطقه را مورد مطالعه قرار داده‌اند که بخش زیادی از آثار مربوط به فلز بوده و مطالب محدودی از چوب به میان آمده است. بر اساس یافته‌های پژوهش، بافت چند فرهنگی شوشتر و وجود تقاضاهای مختلف، سبب شده تا زیورسازان این شهر اقلام مختلف تزیینی و نیز اشیاء دوگانه تزیینی و ... را بر اساس سلاقی مختلف ساکنان این منطقه، به تولید برسانند. روون و کسلر^۱ در مقاله‌ای "چوب در جواهرات"^۲ در مورد آموزش‌هایی از قبیل انواع چوب، نمادشناسی و کاربردهایشان در زیور را شرح و انواع چوب و نحوه استفاده از آن در زیورآلات و نوع تزیینات را مورد بررسی و مطالعه قرار داده است. با توجه به عدم وجود اطلاعات کافی در مورد زیور چوبی ایران، انجام این پژوهش طبق یک سیر تاریخی ضرورت دارد.

^۱ Reuven veksler

^۲ Wood in jewelry

iccacc

<https://iccacc.ir>
info@iccacc.ir

اولین کنفرانس بین‌المللی فرهنگ، هنر و خلاقیت‌های معاصر

The first International Conference on
Culture, Art, and Contemporary Creativities
(ICCACC)

March 17, 2026 GEORGIA

۲۶ اسفند ماه ۱۴۰۴

روش تحقیق

پژوهش حاضر از حیث هدف، در زمره تحقیقات کاربردی و از نظر ماهیت و روش انجام، توصیفی-تحلیلی است. داده‌های مورد نیاز از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و منابع معتبر اینترنتی گردآوری شده است. پس از گردآوری اطلاعات، داده‌ها با بهره‌گیری از روش تحلیل کیفی مورد بررسی و تفسیر قرار گرفته‌اند. همچنین در فرایند استدلال و استخراج نتایج، رویکرد استقلال استقرایی است؛ رویکردی که مبتنی بر اتکای هم‌زمان به شواهد متعدد و مستقل بوده و موجب افزایش اعتبار و استحکام نتایج پژوهش می‌شود.

قلمرو زیورآلات و اهمیت چوب در ساخت آن‌ها

زیورآلات از کهن‌ترین اشکال هنرهای کاربردی در فرهنگ‌های مختلف جهان به‌شمار می‌آیند و همواره نقشی فراتر از یک شیء صرفاً تزئینی داشته‌اند. این آثار نه تنها کارکرد زیبایی‌شناختی دارند، بلکه حامل معنا، هویت، باورهای فرهنگی و جایگاه اجتماعی افراد نیز بوده‌اند. از این منظر، می‌توان زیورآلات را نوعی «مجسمه‌های کوچک» دانست؛ چراکه همانند مجسمه‌سازی، بر مدل‌سازی ظریف، درک حجم، ترکیب‌بندی و بیان هنری تکیه دارند. در دوران معاصر، با گسترش آگاهی‌های فرهنگی و اجتماعی، زیورآلات به ابزاری برای بیان هویت فردی، انتقال احساسات، نمایش تعلقات فرهنگی و حتی برقراری ارتباط معنوی تبدیل شده‌اند (Mei & Ahmad, 2023). بررسی روندهای نوین در طراحی زیورآلات نشان می‌دهد که استفاده از عناصر طبیعی به دلیل زیبایی بصری، تنوع بافت و توانایی ایجاد پیوند عاطفی با مخاطب، اهمیتی فزاینده یافته است. در این میان، چوب به‌عنوان ماده‌ای زنده، گرم و برخوردار از الگوهای طبیعی منحصر به فرد، توانسته جایگاه ویژه‌ای در طراحی زیورآلات معاصر به دست آورد. این تغییر رویکرد تا حدی ناشی از چالش‌های صنعت سنتی جواهرسازی است؛ صنعتی که به دلیل وابستگی شدید به فلزات گران‌بها و سنگ‌های قیمتی، با مسائلی چون کاهش منابع طبیعی، تخریب محیط زیست و چالش‌های اخلاقی و اجتماعی مواجه شده است (Danjou, 2023). فلزات گران‌بها و سنگ‌های قیمتی اغلب با پیامدهایی همچون آلودگی آب و خاک، مصرف بی‌رویه منابع طبیعی و بهره‌کشی از نیروی کار همراه بوده است. در مقابل، چوب به‌واسطه ویژگی‌هایی چون تجدیدپذیری، وزن سبک، انعطاف‌پذیری، قابلیت بالای پرداخت، تنوع رنگ و بافت طبیعی و اثرات زیست‌محیطی کم‌تر، به‌عنوان ماده‌ای مناسب و آینده‌دار در طراحی زیورآلات مطرح شده است (Freitas, Santos, Silva, Fonseca, Fraga, 2023). در راستای کاهش وابستگی به منابع کمیاب و پرهزینه، پژوهشگران حوزه طراحی و مواد استفاده از گزینه‌های جایگزین نظیر فلزات بازیافتی، جواهرات تولید شده در آزمایشگاه و مواد تجدیدپذیری همچون چوب و چوب‌پنبه را پیشنهاد کرده‌اند (Tenuta, Testa, Freitas, Cappellieri, 2024). همچنین، جواهرات چوبی علاوه بر کارکرد زیبایی‌شناختی، حامل معنا و فرهنگ بوده و پیوندی میان جهان طبیعی و احساسات انسانی برقرار می‌کنند (Jinjin & Yue, 2017). این رویکرد نه تنها با اصول پایداری و حفاظت از محیط زیست همسو است، بلکه افق‌های تازه‌ای را در عرصه نوآوری، بیان هنری و بازتعریف ارزش‌های زیباشناختی در زیورآلات معاصر می‌گشاید.

سیر تاریخی زیورآلات چوبی در ایران

مطالعات باستان‌شناسی نشان می‌دهد که چوب در ایران، از دوران پیشاتاریخ تا دوره‌های تاریخی، یکی از مواد مهم در ساخت ابزارهای ظریف، اشیای کاربردی و عناصر تزئینی بوده است. هرچند به دلیل ماهیت فسادپذیر چوب، شواهد مستقیم آن به ندرت در محوطه‌های باستانی باقی مانده، اما یافته‌های غیرمستقیم حاکی از نقش قابل توجه این ماده در فرهنگ مادی جوامع کهن ایران است. شهر سوخته، به عنوان یکی از بزرگ‌ترین و مهم‌ترین محوطه‌های پیشاتاریخی شرق ایران در منطقه سیستان، شواهد ارزشمندی از تنوع صنایع دستی و مهارت‌های فنی ساکنان خود ارائه می‌دهد. در این محوطه، آثاری از کاربرد چوب در ساخت اشیای ظریف و روزمره همچون شانه، جعبه‌های کوچک، تخته‌های بازی و دیگر ابزارهای فرهنگی شناسایی شده است. بررسی‌های آزمایشگاهی انجام

iccacc

<https://iccacc.ir>
info@iccacc.ir

اولین کنفرانس بین‌المللی فرهنگ، هنر و خلاقیت‌های معاصر

The first International Conference on
Culture, Art, and Contemporary Creativities
(ICCACC)

March 17, 2026 GEORGIA

۲۶ اسفند ماه ۱۴۰۴

شده بر روی چند نمونه چوبی مکشوفه، با بهره‌گیری از روش‌های شیمی و ارزیابی ویژگی‌های فیزیکی، نشان می‌دهد که این آثار عمدتاً از بخش درون چوب ساخته شده‌اند و آثار باقی‌مانده از ابزار گذاری، حاکی از برخورداری سازندگان از دانش و امکانات فنی مناسب است (محمدی، میشمستنهی و مرتضوی، ۱۳۹۲). بررسی تاریخ استفاده از چوب در گستره‌های تاریخی و جغرافیایی تمدن‌های باستانی نشان می‌دهد که نقش این ماده طبیعی در تحولات فنی و تکنیکی تاریخ بشر، نقشی بنیادین و غیر قابل انکار بوده است. با این حال، به دلیل ماهیت فسادپذیر چوب و باقی نماندن نمونه‌های قابل توجه از آثار چوبی در محوطه‌های باستانی، کم‌تر پژوهشی به‌طور مستقل و صریح به نگارش «تاریخ چوب» پرداخته است. این کمبود شواهد مستقیم، در تضاد با اهمیت گسترده چوب در شکل‌گیری نخستین دستاوردهای فناوریانه انسان قرار دارد. چوب به واسطه ویژگی‌هایی همچون فراوانی، سبکی، قابلیت شکل‌دهی، استحکام نسبی و مقاومت مناسب، امکان ساخت بسیاری از نخستین ابزارها و سازه‌های بشری را فراهم آورد. ابزارهایی نظیر نیزه‌ها، کمان‌ها، ظروف، شناورها و همچنین سازه‌هایی چون چاه‌ها، چرخ‌ها و اجزای معماری اولیه، همگی گواهی بر جایگاه محوری چوب در زندگی جوامع کهن هستند. برای تمدن‌های باستانی، دسترسی به منابع مرغوب چوب نه تنها یک مزیت طبیعی، بلکه عاملی تعیین‌کننده در قدرت اقتصادی، نظامی و سیاسی به شمار می‌رفت. وجود چوب‌های باکیفیت، امکان ساخت ناوگان‌های دریایی و آبی، برپایی کاخ‌ها و معابد باشکوه، تولید جنگ‌افزارها و ابزارهای متنوع کاربردی را فراهم می‌ساخت. از این‌رو، سرزمین‌هایی که از جنگل‌های انبوه و گسترده برخوردار بودند، به ثروتی عظیم دسترسی داشتند؛ ثروتی که چوب آن‌ها چه از طریق تجارت و چه در نتیجه جنگ و غارت، نقشی مهم در تعاملات بین‌تمدنی ایفا می‌کرد. اهمیت این ماده تا آن‌جا بود که پادشاهان قدرتمند مصر و بین‌النهرین، بهره‌برداری از منابع چوبی را به‌عنوان نمادی از قدرت و پیروزی‌های خود برجسته می‌ساختند. در برخی کتیبه‌ها و لوح‌های باستانی، به‌ویژه در متون مربوط به دوران آشوریان، به صراحت از چوب جنگل‌های زاگرس یاد شده و حتی جزئیاتی درباره ابعاد و تعداد درختان بریده شده، ثبت گردیده است. این اسناد نشان می‌دهد که چوب، فراتر از یک ماده خام، جایگاهی نمادین و راهبردی در ساختار قدرت و اقتصاد تمدن‌های باستانی داشته است (Mooray, 1994). هرچند این اشیاء لزوماً زیورآلات به شمار نمی‌آیند، اما وجود آن‌ها نشان‌دهنده آشنایی انسان‌های پیشاتاریخ با قابلیت‌های زیباشناختی و فنی مواد طبیعی در ساخت اشیای ظریف است. یافته‌های محوطه علی‌تپه حاکی از آن است که در دوره اپی‌پالئولیتیک، از موادی همچون صدف و استخوان برای ساخت مهره‌ها و اشیای زینتی استفاده می‌شده است. اگرچه نمونه‌های چوبی به دلیل ماهیت آلی و فرایندهای پوسیدگی حفظ نشده‌اند، اما مقایسه این شواهد با محوطه‌های هم‌دوره در مناطق دیگر نشان می‌دهد که چوب نیز می‌توانسته به‌عنوان ماده‌ای سبک، در دسترس و مناسب، در ساخت زیورآلات کوچک و موقتی مورد استفاده قرار گیرد (Bar-Yosef Mayer, 2005). یافته‌های شهر سوخته، به‌ویژه مهره‌های متنوع مکشوفه از گورستان‌ها و دخمه‌ها، گواه دیگری بر قدمت صنعت مهره‌سازی در ایران است. این مهره‌ها که از موادی چون سنگ، صدف و دیگر مواد آلی ساخته شده‌اند، قدمتی در حدود ۳۵۵۰ تا ۲۳۰۰ سال پیش از میلاد دارند. تنوع مواد به‌کار رفته در این آثار نشان می‌دهد که سنت ساخت زیورآلات کوچک بسیار کهن بوده و با توجه به استفاده از مواد آلی، می‌توان احتمال وجود نمونه‌های چوبی را نیز در این دوره مطرح کرد، هرچند شواهد مستقیم آن به‌دست نیامده است (صدقی، بهشتی، سید سجادی، ۱۴۰۱) (تصویر ۱، ۲، ۳). در دوره‌های اسلامی نیز چوب همچنان جایگاه خود را در تولید اشیای زینتی حفظ کرد. علاوه بر این، مطالعات انجام شده بر محوطه‌های غرب ایران، به‌ویژه لرستان، از وجود مهره‌هایی خبر می‌دهد که احتمالاً از مواد آلی، از جمله چوب، ساخته شده و در ترکیب با زیورآلات سنتی و حتی نمونه‌های مدرن محلی مورد استفاده قرار گرفته‌اند (Simpson & St. John, 2000). با آن‌که تقریباً هیچ شیء چوبی از تمدن ایلام سالم به دست ما نرسیده اما شکی وجود ندارد که در ساخت‌وسازهای معماری، ساخت قایق‌ها و محفظه‌ها، ظروف دسته و بدنه ابزارها تزیینات چوبی استفاده می‌شده است. مهره‌ها و نقوش برجسته از جمله اسناد مصوری هستند که می‌توانند تصویر این ابزارهای چوبی را در اختیار ما قرار دهند (بیانی و ملک‌زاده، ۱۳۶۳). بدین ترتیب، هرچند شواهد مستقیم زیورآلات چوبی در ایران باستان محدود است، اما مجموعه داده‌های باستان‌شناسی، شواهد مقایسه‌ای

iccacc

<https://iccacc.ir>
info@iccacc.ir

اولین کنفرانس بین‌المللی فرهنگ، هنر و خلاقیت‌های معاصر

The first International Conference on
Culture, Art, and Contemporary Creativities
(ICCACC)

March 17, 2026 GEORGIA

۲۶ اسفند ماه ۱۴۰۴

و تداوم سنت‌های مهره‌سازی و چوب‌کاری در دوره‌های بعدی، امکان بازسازی فرضی جایگاه چوب در هنر زیورسازی ایران را فراهم می‌سازد. این امر بر ضرورت توجه بیشتر به مواد آلی در مطالعات باستان‌شناسی و تاریخ هنر ایران تأکید دارد.

تصویر ۳: شانه چوبی، شهر سوخته،
موزه ملی ایران. ماخذ: (URL 3)

تصویر ۲: شانه معرق مسطح، شهر سوخته،
موزه زاهدان. ماخذ: (URL 2)

تصویر ۱: شانه معرق مسطح، شهر سوخته،
موزه زاهدان. ماخذ: (URL 1)

مواد، متریال و تکنیک‌ها در ساخت زیورآلات چوبی

چوب از دیرباز یکی از مهم‌ترین مواد مورد استفاده در هنرهای تزئینی ایران بوده و نقشی اساسی در شکل‌گیری و گسترش تکنیک‌هایی همچون خاتم‌کاری، معرق‌کاری و منبت‌کاری ایفا کرده است. اگرچه در منابع تاریخی نمونه‌های محدودی از زیورآلات چوبی شخصی گزارش شده، اما گستره وسیع و تداوم هنرهای چوبی ایران از دوران باستان تا دوره‌های اسلامی نشان می‌دهد که دانش فنی، مهارت و ابزار لازم برای ساخت اشیای ظریف و تزئینی چوبی -از جمله زیورآلات- به‌طور کامل در دسترس هنرمندان قرار داشته است (Blair & Bloom, 1997). تزئینات چوبی، چه از نظر شکل ظاهری و چه از منظر مفهوم عمیق، بیانگر وحدت جستجوی مادی و معنوی انسان است. این هنر نه تنها خواسته‌های زیبایی‌شناختی و کاربردی مردم را برآورده می‌کند و مفهوم عصر و ویژگی‌های فرهنگی را با هم ترکیب می‌نماید، بلکه همبستگی میان زیبایی، فرهنگ و طبیعت انسان را نیز به خوبی نشان می‌دهد. همچنین، باید به بهبود مفهوم و ویژگی‌های فرهنگی لوازم جانبی چوبی نیز توجه شود. در جواهرات چوبی، اجرای زیبایی‌شناسی از جنبه‌های اصلی است که شامل شکل، رنگ و عناصر طراحی می‌شود و به حوزه طراحی زیبایی تعلق دارد. تکنیک تزئین، وسیله‌ای برای اهداف مختلف تزئینی است که شامل دو جنبه فرآیند قالب‌گیری و تکنیک‌های تزئین سطح می‌شود. انتخاب نوع چوب اولین قدم در اجرای عناصر فنی است، زیرا مواد مختلف، بافت، رنگ و درخشندگی متفاوتی دارند. برای لوازم جانبی چوب توس که معمولاً از سه نوع اتصال شامل اتصال چوبی، اتصال چسبی و اتصالات فلزی استفاده می‌شود، اشکال مختلف اتصال منجر به جلوه‌های تزئینی متفاوتی می‌گردد. در طراحی جواهرات چوبی سنتی، چوب طبیعی به عنوان ماده اصلی به کار می‌رود و مردم اغلب از مزایای آن برای حاشیه‌نویسی استفاده می‌کنند. نقش چوب به صورت طبیعی ایفا می‌شود، زیرا بافت، رنگ و درخشندگی چوب طبیعی بسیار زیبا است. چوب نرم و سخت هر دو به عنوان ماده‌ای تزئینی خوب شناخته می‌شوند. طراحی جواهرات چوبی باستانی توسط سازندگان با مهارت نفیس شامل حکاکی، اسکنه‌کاری، نقاشی، چاپ و اسپری انجام می‌شود که زیبایی‌های زیادی را برای نسل‌های آینده به یادگار گذاشته است (Jinjin & Yue, 2017). در هنر سنتی خاتم‌کاری، قطعات بسیار کوچک از چوب‌های رنگی، عاج، استخوان و مفتول‌های فلزی در اشکال هندسی دقیق بریده و کنار هم قرار داده می‌شود تا الگوهای موزاییکی بسیار پیچیده‌ای ساخته شود. این قطعات در قالب میله‌های مثلثی یا چندضلعی به‌دقت کنار هم قرار گرفته، سپس روی زمینه‌ای چوبی یا فلزی چسبانده و پس از پرداخت نهایی صیقل داده می‌شوند که منجر به سطوح تزئینی دقیق و متقارن می‌گردد. مواد به کار رفته در خاتم‌کاری شامل انواع چوب‌های سخت مانند آبنوس، گردو، نارنج، چوب‌های رنگی دیگر، استخوان و فلزات مانند برنج، نقره و گاهی طلا است. مهارت در

iccacc

<https://iccacc.ir>
info@iccacc.ir

اولین کنفرانس بین‌المللی فرهنگ، هنر و خلاقیت‌های معاصر

The first International Conference on
Culture, Art, and Contemporary Creativities
(ICCACC)

March 17, 2026 GEORGIA

۲۶ اسفند ماه ۱۴۰۴

ترکیب این مواد و استفاده از آن‌ها امکان ساخت اشیای ظریف و کوچک، از جمله آویزها و قطعات زینتی را فراهم می‌آورد (اسدی و امیدوار، ۱۳۹۸). در معرق‌کاری، قطعات نازک چوب‌های رنگی و گاه مواد دیگری مانند صدف یا فلز، بر روی زمینه‌ای چوبی نصب می‌شوند تا نقوش تزئینی شکل گیرد؛ این روش یکی از شیوه‌های رایج تزئین سطوح چوبی در هنرهای سنتی به‌شمار می‌آید (Britannica, 1768). بنابراین می‌توان اذعان نمود شیوه‌های خاتم، معرق و منبت که در دوره‌های تاریخی مختلف ایران ویژگی‌های منحصر به فردی داشته و تا امروز تداوم یافته‌اند، می‌توانند برای ساخت مدال‌ها یا مهره‌های چوبی ظریف نیز استفاده شوند.

تحلیل زیورآلات چوبی در ادوار تاریخی ایران

تحلیل شواهد موجود نشان می‌دهد که چوب، هرچند به دلیل ویژگی فسادپذیری خود، کم‌تر به شکل مستقیم در لایه‌های باستانی باقی مانده، اما نقش قابل توجهی در هنر زیورسازی ایران ایفا کرده است. این تحلیل را می‌توان در سه محور اصلی بررسی کرد؛ محور تاریخی، محور فرهنگی و اجتماعی و محور فنی و هنری.

۱. محور تاریخی

شواهد باستان‌شناسی از محوطه‌هایی مانند «شهر سوخته» و «علی‌تپه» نشان می‌دهد که جوامع ایران باستان به‌خوبی با قابلیت‌های چوب آشنا بوده‌اند. آثار چوبی مکشوفه، مانند شانه‌های معرق و جعبه‌های کوچک، اگرچه الزاماً زیورآلات شخصی نبوده‌اند، اما بیانگر توانایی ساخت اشیای ظریف و تزئینی است. علاوه بر آن، وجود مهره‌های ساخته شده از صدف و استخوان در گورستان‌های باستانی نشان می‌دهد که سنت تولید اشیای زینتی کوچک بسیار کهن بوده و احتمال استفاده از چوب برای ساخت مهره‌ها یا پلاک‌های کوچک بسیار بالا است. در دوره‌های اسلامی نیز، تداوم استفاده از چوب در ساخت مهره‌ها، آویزها و لوازم جانبی کوچک نشان می‌دهد که این ماده نه تنها کاربردی بوده، بلکه از نظر فرهنگی و هنری نیز ارزشمند تلقی می‌شده است. نمونه‌هایی مانند مهره‌های چوبی تسبیح در فلسطین و لرستان، به‌عنوان شواهد مقایسه‌ای، این فرضیه را تقویت می‌کنند که چوب در طراحی زیورآلات منطقه‌ای و محلی کاربرد داشته است.

۲. محور فرهنگی و اجتماعی

چوب در ساخت زیورآلات، علاوه بر جنبه تزئینی، حامل معنا و هویت فرهنگی بوده است. زیورآلات چوبی، به‌ویژه در مناطقی با بافت فرهنگی چندگانه، امکان بیان هویت قومی، مذهبی و اجتماعی افراد را فراهم می‌کرده است. انتخاب نوع چوب، رنگ طبیعی آن و روش‌های تزئین، نه تنها جلوه بصری داشته، بلکه نشانه‌ای از جایگاه اجتماعی و ذوق هنری صاحبان زیورآلات نیز بوده است. در این زمینه، چوب با توجه به دسترسی آسان و قابلیت شکل‌پذیری بالا، به‌عنوان ماده‌ای انعطاف‌پذیر برای بیان خلاقیت هنری و تعامل فرهنگی عمل کرده است.

۳. محور فنی و هنری

تحلیل تکنیک‌های چوب مانند خاتم‌کاری، معرق‌کاری و منبت‌کاری نشان می‌دهد که هنرمندان ایرانی از مهارت و ابزار لازم برای ساخت زیورآلات چوبی برخوردار بوده‌اند. خاتم‌کاری و معرق‌کاری که معمولاً در ساخت جعبه‌ها و درهای تزئینی استفاده می‌شده، قابلیت انتقال به مقیاس کوچک و تولید آویزها، پلاک‌ها و مهره‌های چوبی را نیز داشته و ترکیب چوب با مواد دیگر مانند فلز، عاج و صدف امکان ایجاد جلوه‌های بصری غنی و منحصر به فرد را فراهم می‌کرده است. ویژگی‌های طبیعی چوب، شامل وزن سبک، تنوع رنگ و بافت، انعطاف‌پذیری و قابلیت پرداخت بالا، آن را به ماده‌ای مناسب برای ساخت زیورآلات تبدیل کرده است. تحلیل شواهد نشان می‌دهد که هنرمندان با بهره‌گیری از تفاوت سختی چوب‌ها، روش‌های اتصال و تزئین سطح، توانسته‌اند اشیایی ظریف و بادوام

iccacc

<https://iccacc.ir>
info@iccacc.ir

اولین کنفرانس بین‌المللی فرهنگ، هنر و خلاقیت‌های معاصر

The first International Conference on
Culture, Art, and Contemporary Creativities
(ICCACC)

March 17, 2026 GEORGIA

۲۶ اسفند ماه ۱۴۰۴

نسبی بسازند که در عین حال حامل معنا و زیبایی بوده‌اند. جدول ۱ به بررسی سیر تحول استفاده از چوب در ایران از دوران پیشاتاریخ تا دوره معاصر می‌پردازد و این تحول را در سه محور اصلی شواهد و نمونه‌ها، تکنیک‌ها و مواد و کارکرد فرهنگی-هنری تحلیل می‌کند. این رویکرد سه‌گانه امکان مطالعه‌ای تطبیقی و میان‌رشته‌ای باستان‌شناسی، تاریخ هنر و مطالعات فرهنگی را فراهم می‌سازد.

جدول ۱: تحلیل سه‌گانه زیورآلات چوبی در ادوار تاریخی ایران، منبع: نگارندگان.

دوره تاریخی	نمونه‌ها / شواهد	تکنیک‌ها و مواد	کارکرد فرهنگی و هنری
پیشاتاریخ (شهر سوخته، علی‌تپه)	شانه‌ها، جعبه‌ها، مهره‌ها (از مواد صدف و استخوان، احتمالاً چوب)	حکاکی ساده، ابزارگذاری دستی	آشنایی با قابلیت تزئینی چوب، تولید اشیای کوچک و کاربردی
عصر تاریخی (هخامنشی، ساسانی)	شواهد غیرمستقیم در متون و نقش برجسته‌ها	امکان استفاده از چوب در پلاک‌ها و مهره‌ها	بیان هویت اجتماعی و جایگاه فرهنگی، ترکیب با فلز و سنگ
دوره اسلامی اولیه تا اواخر (ایلخانی، صفوی، قاجار)	مهره‌های چوبی، آویزها، تسبیح‌ها، جعبه‌های تزئینی	خاتم کاری، معرق کاری، منبت کاری، ترکیب با فلز و صدف	زیبایی‌شناسی، بیان ذوق و سلیقه، بیان هویت فرهنگی و مذهبی، حفظ سنت‌های تاریخی
دوره معاصر	جواهرات چوبی مدرن، آویزها، دست‌بندها	استفاده از چوب‌های طبیعی و بازیافتی، ترکیب با فلزات و رزین	هنر پایدار، پیوند با طبیعت، کاهش وابستگی به منابع کمیاب، بیان هویت فردی و فرهنگی

طبق جدول ۱ باید اذعان نمود؛

۱. دوره پیشاتاریخ

شواهد به‌دست‌آمده از محوطه‌هایی چون شهر سوخته و علی‌تپه عمدتاً شامل آثار مستقیم نظیر شانه‌ها، جعبه‌ها و مهره‌های ساخته‌شده از چوب، صدف و استخوان است. وجود این اشیاء بیانگر آن است که انسان پیشاتاریخی علاوه بر نیازهای زیستی، به تولید ابزارها و اشیای دارای کارکردهای ترکیبی (کاربردی-تزئینی) توجه داشته است. از منظر تکنیکی، استفاده از حکاکی ساده و ابزارهای دستی ابتدایی نشان‌دهنده‌ی سطح اولیه اما هدفمند مهارت‌های فنی است. در این دوره، چوب بیشتر به‌عنوان ماده‌ای در دسترس و انعطاف‌پذیر به‌کار گرفته شده و کارکرد فرهنگی آن در مرحله‌ای آغازین قرار دارد. با این حال، شواهد موجود حاکی از شکل‌گیری نخستین نشانه‌های ذوق زیبایی‌شناختی و تمایل به تزئین است.

۲. عصر تاریخی (هخامنشی و ساسانی)

در این دوره، شواهد عمدتاً به‌صورت غیرمستقیم و از طریق متون تاریخی، نقوش برجسته و منابع تصویری قابل ردیابی است. این امر خود نشان‌دهنده‌ی محدودیت‌های روش‌شناختی در مطالعه‌ی مواد آلی است، اما هم‌زمان بر اهمیت چوب در ساختارهای معماری و اشیای تزئینی دلالت دارد. از نظر تکنیکی، امکان استفاده از چوب در ساخت پلاک‌ها، مهره‌ها و ترکیب آن با فلز و سنگ، حاکی از پیشرفت قابل توجه در مهارت‌های ساخت و شناخت ویژگی‌های مواد مختلف است. در این دوره، کارکرد فرهنگی و هنری چوب فراتر از جنبه‌ی کاربردی رفته و به ابزاری برای بیان هویت اجتماعی، جایگاه طبقاتی و قدرت سیاسی تبدیل می‌شود. چوب در کنار سایر مواد، در خدمت نمایش نظم، شکوه و مشروعیت حکومتی قرار می‌گیرد.

iccacc

<https://iccacc.ir>
info@iccacc.ir

اولین کنفرانس بین‌المللی فرهنگ، هنر و خلاقیت‌های معاصر

The first International Conference on
Culture, Art, and Contemporary Creativities
(ICCACC)

March 17, 2026 GEORGIA

۲۶ اسفند ماه ۱۴۰۴

۳. دوره اسلامی

دوره اسلامی را می‌توان نقطه‌ی عاطفی در تحول هنری چوب دانست. شواهد مستقیم شامل مهرهای چوبی، ابزارها، تسبیح‌ها و جعبه‌های تزئینی است که تنوع آن‌ها بیانگر گسترش کاربرد چوب در حوزه‌های مذهبی، روزمره و هنری است. از منظر تکنیک، ظهور و تکامل روش‌هایی چون خاتم‌کاری، منبت‌کاری و ترکیب چوب با فلز و صدف نشان‌دهنده‌ی بلوغ کامل مهارت‌های فنی و زیبایی‌شناسی است. در این دوره، چوب به‌عنوان بستری برای انتقال مفاهیم معنوی، هویت مذهبی و فرهنگی و نیز حفظ سنت‌های هنری پیشین عمل می‌کند. بنابراین، کارکرد چوب را می‌توان تلفیقی از زیبایی، معنا و کاربری دانست.

۴. دوره معاصر

در دوره معاصر، شواهدی نظیر جواهرات چوبی مدرن و دست‌ساخته‌ها نشان‌دهنده‌ی بازتعریف نقش چوب در هنر و طراحی است. استفاده از چوب‌های طبیعی و بازیافتی، در کنار ترکیب آن با موادی مانند فلز و رزین، بازتاب‌دهنده‌ی تأثیر فناوری‌های نوین و نگرش‌های زیست‌محیطی است. از منظر کارکرد فرهنگی-هنری، چوب در این دوره حامل مفاهیمی چون هنر پایدار، پیوند با طبیعت و بیان هویت فردی است. بدین ترتیب، چوب نه‌تنها یک ماده‌ی هنری، بلکه رسانه‌ای مفهومی برای انتقال دغدغه‌های معاصر به شمار می‌آید.

نتیجه‌گیری

با بررسی شواهد تاریخی، باستان‌شناسی و هنری در رابطه با زیورآلات چوبی، می‌توان نتیجه گرفت که چوب، هرچند به‌دلیل فسادپذیری کم‌تر در لایه‌های باستانی باقی مانده، نقش مهم و مستمری در هنر زیورسازی ایران داشته است. شواهد مستقیم مانند شانه‌ها و جعبه‌های معرق شهر سوخته و شواهد غیرمستقیم همچون نقش‌برجسته‌ها و متون تاریخی، نشان می‌دهند که چوب از دوران پیش از اسلام تا دوره‌های اسلامی برای ساخت اشیای تزئینی و زیورآلات کوچک به‌کار رفته است. چوب به‌واسطه وزن سبک، انعطاف‌پذیری، تنوع رنگ و بافت طبیعی، امکان خلق اشیای ظریف و زیبا را فراهم کرده و همواره حامل معنا، هویت فرهنگی و جایگاه اجتماعی بوده است. تکنیک‌هایی مانند خاتم‌کاری، معرق‌کاری و منبت‌کاری نشان می‌دهند که هنرمندان ایرانی مهارت لازم برای ساخت زیورآلات چوبی را داشته‌اند و این هنر در دوره‌های مختلف تداوم یافته است. در یک جمع‌بندی کلی می‌توان گفت استفاده از چوب در طول تاریخ ایران مسیری تدریجی اما پیوسته از کاربرد ابزاری به بیان هنری و نمادین را طی کرده است. با گذر زمان، پیچیدگی تکنیک‌ها افزایش یافته و کارکردهای فرهنگی و معنایی چوب عمق بیشتری پیدا کرده است. از این‌رو، چوب را می‌توان ماده‌ای دانست که نه‌تنها نیازهای مادی، بلکه هویت، باورها و نظام‌های زیبایی‌شناختی جوامع انسانی را بازتاب می‌دهد. بنابراین، مطالعه زیورآلات چوبی نه‌تنها جایگاه چوب در هنر و فرهنگ ایران را روشن می‌کند، بلکه بخشی از حلقه مفقوده تاریخ مواد آلی و هنر زیورسازی را بازسازی می‌نماید و ضرورت توجه بیشتر به این آثار در پژوهش‌ها و طراحی معاصر را نشان می‌دهد.

منابع

اسدی، احمدعلی و امیدوار، آلین. (۱۳۹۸). «خاتم‌کاری ایران». فصلنامه دفاتر خاور نزدیک. دانشگاه ساپینزا رم.
بیانی، احسان و ملک‌زاده، محمود. (۱۳۶۳). تاریخ مهر در ایران. تهران: نشر یزدان.
صدقی، یاسین، بهشتی، سید ایرج، سید سجادی، منصور. (۱۴۰۱). «ساختارشناسی سنگ‌ها و مهره‌های لاجورد شهر سوخته سیستان». فصلنامه مطالعات باستان‌شناسی پارسه، دوره ۶، شماره ۲۰، صص ۵۹-۸۴.
محمدی، محمد، میشمستنهی، نرگس و مرتضوی، محمدرضا. (۱۳۹۲). «بررسی ویژگی‌های فنی آثار چوبی مکشوفه از شهر سوخته». فصلنامه باستان‌شناسی ایران، ۵(۲)، صص ۶۵-۸۴.

iccacc

<https://iccacc.ir>
info@iccacc.ir

اولین کنفرانس بین‌المللی فرهنگ، هنر و خلاقیت‌های معاصر

**The first International Conference on
Culture, Art, and Contemporary Creativities
(ICCACC)**

March 17, 2026 GEORGIA

۲۶ اسفند ماه ۱۴۰۴

Bar-Yosef Mayer, Daniella E. (2005). "The exploitation of shells as beads in the Paleolithic and Neolithic of the Levant". *Paléorient*, 31(1), 176–185.

Blair, Sheila & Bloom, Jonathan . (1997). "The art and architecture of Islam 1250–1800". New Haven: Yale University Press.

d'Anjou, Pierre. (2023). "The impalpable omnipresence of the ethical demand in design". *Advanced Design Research*, 1(1), 1–6.

Encyclopaedia Britannica.(1768). (Beta) Marquetry. *Encyclopaedia Britannica*.

Freitas, Teresa R.; Santos, José A.; Silva, Ana P.; Fonseca, António; & Fraga, Henrique. (2023). "High jewelry processes today: Between traceability and technology". *Proceedings of 23rd SGEM International Multidisciplinary Scientific GeoConference, Albena*, 1-9.

Jinjin-Ma, & Yue-Hu. (2017). "Jewelry design under environmental protection concept". *Journal of Arts & Humanities*, 6(5), 81–83.

Mei,Li& Ahmad, Nooraziah Binti. (2023). "A review of current cultural jewellery trend". *Journal of Law and Sustainable Development*, 11(5), e839.

oorey, Peter Roger Stuart. (1994). " Ancient Mesopotamian materials and industries: The archaeological evidence". Oxford: Eisenbrauns.

Tenuta, Lucia, Testa, Silvia, Freitas, Fernando A, & Cappellieri, Antonella. (2024). "Sustainable materials for jewelry: Scenarios from a design perspective". *Sustainability*, 16(3), Article 1309.

URL1: <http://www.teheran.ir/spip.php?article1057#gsc.tab=0>

(Access date:2026/1/6 10:02 p.m)

URL2: <https://dolatabahar.ir/news/60815>

(Access date:2026/1/6 10:05 p.m)

URL3:<https://www.isna.ir/news/1400020200861/%D8%B4%D8%A7%D9%86%D9%87-%D8%A7%DB%8C-%D9%BE%D9%86%D8%AC-%D9%87%D8%B2%D8%A7%D8%B1%D8%B3%D8%A7%D9%84%D9%87-%D8%A7%D8%B2-%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86>

(Access date:2026/1/6 10:08 p.m)

<https://iccacc.ir>
info@iccacc.ir

اولین کنفرانس بین‌المللی فرهنگ، هنر و خلاقیت‌های معاصر

The first International Conference on
Culture, Art, and Contemporary Creativities
(ICCACC)

March 17, 2026 GEORGIA

۲۶ اسفند ماه ۱۴۰۴

An Investigation into Wooden Jewelry in Historical Eras of Iran

Zahra Aliakbarzade

B.A. Student in Islamic Art (Woodwork), Faculty of Handicrafts and Traditional Arts, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran.

Masoumeh Zamani Saadabadi

Ph.D. in Comparative and Analytical History of Islamic Art, Department of Advanced Art Studies, Faculty of Visual Arts, College of Fine Arts, University of Tehran, Tehran, Iran. University Lecturer.

Abstract

Jewelry, transcending its purely decorative function, has consistently served as a visual language for human societies. The study of such artifacts can significantly contribute to the reconstruction of the history of ornamentation arts and the use of organic materials in Iran. Despite extensive research on metallic and stone jewelry, studies related to wooden ornaments remain limited, primarily due to the perishable nature of wood, which renders direct evidence scarce in ancient strata. This research aims to systematically and comprehensively investigate the scattered, rare, and exceptional evidence of wooden jewelry across various historical periods of Iran. It emphasizes the often-overlooked status of wood in the history of ornamentation by addressing the fundamental question: How can the presence and role of wooden jewelry in the different eras of Iranian art history be elucidated based on historical, archaeological, and artistic evidence? The research methodology employs a descriptive-analytical approach, with data collection achieved through comprehensive literature reviews and credible online sources. Findings indicate that although intact, direct examples of wooden ornaments are rarely preserved in Iran's ancient layers due to the material's susceptibility to decay, a collection of limited direct evidence, indirect archaeological data, historical written sources, relief depictions, and the continuity of woodworking traditions in the Islamic periods all point to the persistent and significant presence of wood in the creation of small decorative objects and jewelry. The analysis of findings from ancient sites and evidence related to the ancient tradition of bead-making suggests that the technical and aesthetic capabilities of wood were recognized from the prehistoric era, utilized as a lightweight, accessible, and workable material alongside other organic and mineral substances. Furthermore, the analysis of Islamic-era wood artistry techniques—such as *Khatam* (inlay), *Moarraq* (marquetry), and *Monabbat* (wood carving)—demonstrates the requisite technical knowledge and skill for producing delicate and composite wooden jewelry.

Keywords: Traditional Arts of Iran, Wood Art, Decorative Arts, Wooden Jewelry.